

CONSTANTIN HAMANGIU

CONSILIER LA ÎNALȚA CURTE DE CASAȚIE ȘI JUSTIȚIE
MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

MATEI G. NICOLAU

DIPLOMAT AL ȘCOLII DE ÎNALTE STUDII A SORBONEI
LAUREAT AL INSTITUTULUI FRANȚEI

DREPTUL ROMAN

Ediție îngrijită de **av. drd. Alin-Gabriel Oprea**

*Această lucrare a fost publicată sub egida
Centrului pentru Studii de Drept Natural și Analiză Normativă,
Facultatea de Drept, Universitatea din București*

Editura
Hamangiu
2022

TITLUL ÎNTÂI

Diviziunea bunurilor

419. *Definiția cuvântului bun (res).* Activitatea economică a omului se exercită asupra acelor lucruri din lumea înconjurătoare care îi pot fi utile, de aceea Dreptul nu va studia lucrurile decât din acest punct de vedere al posibilității întinderii puterii juridice a omului asupra lor: nu vor fi luate în considerare lucrurile care nu îndeplinesc aceste condițiuni. Vor fi deci bunuri acele lucruri care, prezentând utilitate pentru om^[1] pot fi în același timp obiecte de drept, adică să fie susceptibile de a fi supuse puterii juridice a omului – soarele, astrele, de asemenea și omul însuși nu pot fi considerate bunuri fiindcă nu pot face obiectul unui drept. Același înțeles, din punct de vedere juridic avea cuvântul *res* la Romani cu o singură deosebire, și anume că numai omul *liber* nu putea fi obiect de drepturi, pe când sclavul era considerat ca *res*. Dar Romanii mai cuprindeau în cuvântul *res*, luat de data aceasta într-un sens larg, chiar și drepturile însele, nu numai obiectele de drept^[2].

Romanii, care nu au căutat să definească cu precizie cuvântul *res*^[3], ne-au lăsat împărțiri complete ale bunurilor dintre care multe au rămas în vigoare în dreptul modern.

^[1] Din punctul de vedere al utilității lor, Romanii spuneau: *bona ab eo dicuntur quod beant hoc est beatos faciunt* (Ulpian, *Dig.*, 150, 16, 49).

^[2] *Rei appellatione et causae et jura continentur* (*D.*, 50, 16, de V. S., 23). De aici diferența pe care o făceau între *res corporales* și *res incorporales*. A se vedea *infra*, p. 281, parag. 425.

^[3] A se vedea Accarias, *Précis*, I, p. 479. P. Bonfante, *Istit. di diritto romano*, p. 227 și urm.; Declareuil, *Rome et l'organisation du droit*, p. 173 și dl S.G. Longinescu, *Drept roman. Partea generală*, ed. 1908, p. 279 și urm., nr. 619-622. Cf. C. Ferrini, *Manuale di Pandette*, 1917, pp. 253-254 (nr. 207-209) și G. Cornil, *Droit Romain*, p. 164.

Principalele clasificări ale bunurilor la Romani

420. Romanii ne-au lăsat mai multe diviziuni și clasificări ale bunurilor, însă nu toate sunt bazate pe același criteriu: unele au un caracter mai mult economic, altele mai mult juridic, unele au fost alcătuite sub influența filosofiei grecești, altele sunt pur romane, în sfârșit, unele sunt recente, iar altele își pierd originea în noaptea timpurilor.

421. *Prima clasificare: res in patrimonio; res extra patrimonium.* Gaius (Instit., II, 1) scrie că toate lucrurile sunt „*vel in nostro patrimonio, vel extra nostrum patrimonium*”, după cum sunt susceptibile de apropiere individuală sau nu (adică nu pot fi achiziționate de un particular). Această împărțire corespunde deci împărțirii moderne a lucrurilor în comerț și a lucrurilor în afara comerțului^[1] și de aceea unii romaniști au substituit expresiunilor *res in patrimonio* și *res extra patrimonium*^[2] din textele Instituțiilor lui Gaius și Justinian (II, 1, pr.) expresiunile *res in commercio, res extra commercium*, care într-adevăr se regăsesc în texte, însă cu alt înțeles, referindu-se la bunurile alienabile și inalienabile (de exemplu, imobilul dotal era inalienabil, dar *extra commercium* după Romani, dar totuși susceptibil de apropiere privată, deci *in patrimonio*). Socotim, prin urmare, că e bine să păstrăm denumirea romană și să n-o înlocuim cu expresiunile corespunzătoare moderne cum fac unii romaniști^[3].

422. *Subdiviziunile bunurilor extra patrimonium: Res divini juris, res nullius humani juris.*

Motivele care făceau ca lucrurile să fie în afară de comerț puteau fi de două naturi diferite: ori era un motiv religios, ori interesul comunității cerea aceasta.

Res divini juris erau deci acele *res* excluse din comerț dintr-un motiv religios. Ele erau de trei feluri:

^[1] În sensul de bunuri care sunt în circuitul civil și bunuri care nu sunt în circuitul civil, după cum precizează și art. 553 alin. (4), 1229, și 1484 C. civ. actual (n.n., A.-G.O.).

^[2] A se vedea critica acestei expresiuni la Accarias, *Précis*, I, p. 508, nr. 198.

^[3] Cf. P. Bonfante, *Istit. di Diritto romano*, p. 228, nr. 2; Girard, *Manuel*, p. 260.

a) *Res sacrae*, consacrate de un preot al poporului roman zeilor cerești printr-o ceremonie specială, *inauguratio*, *consecratio* și *dedicatio* în baza împuternicirii date printr-o lege^[1] sau senatus-consult (cf. Gaius, *Comm.*, II, 4, 5).

b) *Res religiosae* era cele lăsate (*relictæ*) sufletului morților (*Dis Manibus*). Un pământ devenea religios prin îngroparea definitivă a unui cadavru al unui om liber sau sclav^[2] de către cei care aveau această sarcină, în urma săvârșirii ceremoniei religioase respective, cu condițiunea ca îngroparea să se fi făcut cu autorizarea proprietarului quiritar al pământului, dacă nu era chiar el cel care făcea acest lucru.

c) *Res sanctae*. Erau porțile și zidurile orașelor. Într-adevăr, în vechime exista obiceiul ca fondatorii orașelor să facă o ceremonie specială în urma căreia se fixa circumferința noii cetăți peste care aveau să fie ridicate ulterior zidurile^[3]. În timpul lui Gaius această amintire a obiceiului străvechi începuse să fie uitată: se vede după cuvintele sale că această ultimă categorie de *res divini juris* făcea tranziția cu *res nullius humani juris*: *Res sanctae... quo dammodo divini juris sunt* (Gaius, *Comm.*, II, 8), adică *res sanctae*^[4] sunt întrucâtva de drept divin^[5].

Res nullius^[6] *humani juris* erau lucrurile scoase din comerț, fiindcă ele erau destinate uzului comun. Acestea erau:

a) *Res communes*, ca, de exemplu aerul, apa mărilor etc., care prin natura lor nu sunt susceptibile de apropriere individuală.

[1] În ultimul stadiu al dreptului în loc de o lege avem o constituție imperială în acest scop. V. Ulp., *D.*, I, 8, 9, 1. Formula prin care preotul făcea consacrarea se numea „*lex dedicationis*” (v. Macrobiu, 3, 3, 4). Pentru a-l dezafecta, o ceremonie specială era necesară, *profanatio*.

[2] Ulpian, *Dig.*, 11, 7, 2, pr. Cf. asupra acestei materii, M. Morel, *Le „sepulchrum”*, Paris, 1928.

[3] O ceremonie specială îndeplinită de auguri le consacra ulterior. Cf. Ed. Cuq, *Anc. Droit*, 280, 3.

[4] *Sanctus* vine de la verbul *sanctire*, a garanta, a proteja. Cf. *Instit.* lui Justinian, II, 1, de *R. D.*, 10.

[5] Hotarele de pe câmp, consacrate lui *terminus*, erau, de asemenea, *res sanctae* (cf. Accarias, *Précis*, I, nr. 204).

[6] Cf. Girard, *Manuel*, p. 261 și *infra*, *res nullius*.

b) *Res publicae*. Erau bunurile poporului roman (adj. *publicul* vine de la *populus*), de exemplu *ager publicus*, *servi publici* etc.

Asupra acestor bunuri nimeni nu putea avea un drept real: folosința lor era garantată prin *actio injuriarum* – faptul de a fi împiedicați de a ne folosi de ele se consideră ca o atingere adusă personalității umane^[1].

c) *Res universitatum*. Erau bunurile unei comunități (*universitas*). Ele aparțineau tuturor membrilor ei, iar nu fiecăruia în parte^[2], fiind vorba, spre exemplu, despre bunurile orașelor: teatrele, străzile etc.

Res in nostro patrimonio erau toate celelalte. Ar fi o eroare să se identifice *res nullius* cu *res extra patrimonium*, căci erau unele *res nullius* care erau *in patrimonio*, adică în comerț, spre exemplu lucrurile care nu au aparținut niciodată nimănui (vânatul, peștele din mări sau ape publice etc.) sau lucrurile părăsite (*res derelictae*)^[3].

423. *Res nullius*. Câteva cuvinte asupra acestei expresiuni sunt necesare. Intrau în această categorie: 1. *Res divini juris*; 2. *Res communes*, așa cum au fost definite mai sus; 3. *Res derelictae*; 4. Lucrurile care nu au aparținut niciodată nimănui (*Res nullius* în sens restrâns). Pentru *res publicae* și pentru *res universitatum* există o controversă: unii autori^[4] susțin că erau proprietatea Statului sau a cetățitorilor, alții^[5] susțin că statul sau cetățitorii nu dețineau asupra lor decât un drept de suveranitate. Romanii nu și-au pus această problemă. Într-adevăr, chiar distincțiunile între *res publicae* și *res communes* etc. nu erau la ei așa de limpezi cum le-am arătat^[6]. Problema s-a pus însă de către moderni cu ocazia unui proces între

[1] *Dig.*, 43, 8: *Ne quid in loc publico*, 2, 9.

[2] Și în acest caz *actio injuriarum* garanta folosința. V. *Dig.*, pasajul citat la nota 4.

[3] Cf. S.G. Longinescu, *Drept roman. Partea generală*, ed. 1908, p. 324, nr. 721.

[4] Dernburg, *System des Röm. Rechts*, I, § 71, nr. 7 și *Rechtsgutachten über den Streit zwischen Baselland u. Baselstadt*; Pernice, *Labeo*, I, p. 267; Girard, *Manuel*, p. 262, text și nota 3.

[5] Ihering, *Der Streit zwischen Baselland u. Baselstadt*; Keller, *Gutachten über den Streit zwischen Baselland u. Baselstadt über die Baseler Festungswerke*.

[6] P. Bonfante, *Istit. di diritto rom.*, p. 229, nr. 1.

cele două cantoane elvețiene, al orașului Basel și al teritoriului Basel (Baselland), cu privire la soarta pământului pe care erau fortificațiile în urma decizunii de desfacere a acestora^[1].

424. *A doua clasificare: res mobiles, se moventes; res soli, fundus, praedia.* Distincțiunea atât de importantă în dreptul modern între bunurile mobile și imobile exista și în Dreptul roman, dar era de o însemnătate mai mică. Importanța acestei împărțiri în dreptul modern vine din vechiul drept germanic și francez. Spre deosebire de dreptul modern, în Dreptul roman această împărțire nu se aplica decât bunurilor corporale, dar nu și drepturilor. Chiar în Dreptul roman importanța acestei diviziuni a crescut treptat.

Printre imobile, Romanii deosebeau:

Praedia rustica, terenuri fără construcții, indiferent dacă erau la țară sau la oraș.

Praedia urbana, terenuri cu construcții, indiferent unde s-ar fi găsit ele^[2].

Praedia Italica și Praedia provincialia. Vom reveni asupra acestora din urmă^[3].

425. *A treia clasificare. Res corporales și res incorporales.* După cum am văzut, Romanii nu cuprindeau în împărțirea precedentă decât numai *res corporales*, dar ne amintim totuși că sub denumirea de *res* romanii cuprindeau și drepturile, deci împotriva felului obișnuit de a vorbi ei aplicau și la elementele ce nu cad sub simțuri denumirea de *res*^[4]. Această împărțire era necunoscută vechilor Romani, ea dezvoltându-se probabil sub influența filosofiei stoice^[5]. În realitate această împărțire provine dintr-o confuziune între dreptul de proprietate considerat ca identificându-se cu însuși

[1] A se vedea cu privire la acest proces, cu ocazia căruia au fost date o mulțime de consultații: Saleilles, *N. R. H.*, 1889, p. 459 și urm.

[2] *Dig.*, 50, 16. De V. S. 198. Romanii mai distingeau *praedia suburbana* în vecinătatea unui oraș, criteriul fiind deci altul decât acela care servea la distincțiunile dintre *Praedia rustica și praedia urbana*.

[3] A se vedea *infra*, p. 296, parag. 442 bis.

[4] *Cic., Top.*, 27: *Esse ea dico quae cerni tangive possunt...*

[5] Cf. G. Cornil, *Droit romain*, p. 164; Accarias, *Précis*, I, nr. 194. A se vedea și *Cic., Top.* 5. Despre influența filosofiei istorice asupra Dreptului roman, a se vedea P. Krueger, *Hist. des sources du droit rom.*, p. 60 și urm.

obiectul asupra căruia poartă și toate celelalte drepturi, pe de altă parte^[1]. Se poate vedea ușor această confuziune citindu-se textul lui Gaius (II, 13): *Corporales sunt haec, quae tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis... et denique alia eres innumerabiles; § 14. Incorporales sunt quae tangi non possunt, qualia sunt quae in jure consistant, sicut hereditas, usufructus...*

Această confuziune este însă până la un punct justificată de felul obișnuit de a vorbi; vom spune: am un teren, ceea ce înseamnă că am un drept de proprietate asupra terenului, pe când pentru toate celelalte drepturi reale va trebui să specificăm natura lor.

Importanța acestei distincțiuni rezultă mai ales în legătură cu teoria posesiunii; precum vom vedea, la început numai lucrurile corporale erau susceptibile de posesiune: cvasi-posesiunea drepturilor a apărut mult mai târziu^[2].

426. *A patra calificare: res Mancipi, res nec Mancipi*^[3]. Gaius, în II 22, ne vorbește despre o străveche împărțire a bunurilor. Criteriul ei ar fi după Gaius modul de înstrăinare particular pentru *res Mancipi*, un mod al dreptului civil: *mancipațiunea*^[4]. Erau socotite ca *res Mancipi* pământurile și construcțiile din Italia, servituțile prediale (deci erau considerate bunuri corporale, fiindcă numai acestea erau susceptibile de mancipațiune) asupra fondurilor italiice, sclavii, animalele care puteau fi încălecate sau puse la jug^[5] (*quae collo dorsove domantur*), adică *boves, equi, muli, asini*. Elefanții și cămilele nu intrau în această clasificare întrucât, după cum spunea

[1] A se vedea *infra*, p. 299, parag. 445. A se vedea și S.G. Longinescu, *Elemente de Drept roman*, vol. I, partea I, ed. 1927, p. 267.

[2] Servituțile prediale, precum vom vedea, au fost considerate ca bunuri corporale, și deci susceptibile de posesiune și uzucapiune până la legea *Scribonia*.

[3] A se vedea P. Bonfante, *Res Mancipi e rec nec Mancipi*, 1889.

[4] Pentru mancipațiune, a se vedea *infra*, p. 350, parag. 527. A se vedea, pentru detalii, asupra acestei calificări, S. G. Longinescu, *Elemente de Drept roman*, vol. I, partea I, ed. 1927, p. 282.

[5] Exista o controversă între Sabinieni și Proculieni (v. Gaius, II, 15) pentru a se cunoaște dacă aceste animale erau *res Mancipi* îndată ce se nășteau, cum susțineau primii sau dimpotrivă, după opinia Proculienilor, numai de la vârsta domesticirii lor.

Gaius (II, 16), nici numele lor nu era cunoscut atunci când s-a făcut această clasificare (cf. Ulpian, *Regulae*, 19, 1).

Res nec Mancipi erau toate celelalte.

Se poate vedea de aici că acest criteriu propus de Gaius pentru a explica respectiva împărțire nu este cauza, ci un efect al acestei clasificări. Într-adevăr, după conținutul ei categoria „*res Mancipi*” reprezentau averea țăranului primitiv roman: erau lucrurile cele mai de preț fără de care nu se putea trăi. *Res nec Mancipi* erau lucrurile de o valoare mai mică (oile, spre exemplu). Fiindcă în această categorie intrau mai ales turmele de oi (*pecus, pecora*) și banii, care la început erau socotiți în capete de vite (*pecunia*) s-a ajuns la expresia *familia pecuniaque*, amintită, în care primul termen s-ar referi la *res Mancipi*, al doilea la *res nec Mancipi*^[1].

Rezultatul acestei diferențe de valoare economică era acela că pentru transferarea proprietății celor dintâi era nevoie de un mod solemn și de drept civil, pe când pentru *res nec Mancipi*, remiterea posesiunii, adică *tradițiunea*, simplul mod de înstrăinare al dreptului ginților, era suficientă pentru a transfera proprietatea^[2]. Justinian a desființat această împărțire^[3].

[1] A se vedea Cuq, *Manuel*, p. 236, nr. 3; Girard, *Manuel*, p. 272 text și nr. 3. Cf. P. Bonfante, *Istib.*, p. 238 text și nota 1. Nuanța între cuvântul *familia* și *pecunia* s-a șters foarte de timpuriu, poate chiar înaintea celor XII Table. În acest sens, Stoicescu, *Curs*, p. 143.

[2] Din pricină că mancipațiunea era un mod de alienare al Dreptului civil, pe când tradițiunea aparținea lui *jus gentium* și cum la început numai proprietatea quiritară – adică a lui *jus civile*, exista în realitate și producea efecte juridice, unii autori au tras concluzia că la început Romanii nu au cunoscut decât proprietatea asupra așa-numitelor *res Mancipi* (Cuq, *Manuel*, p. 243, nr. 3; Girard, *Manuel*, p. 285. A se vedea *infra*, p. 290, parag. 437).

[3] Printr-o constituțiune din anul 531 (C. J., 7, 31, un., 5), Justinian a constatat că această diviziune era foarte învechită și a abrogat-o (*antiquari*). Dar aceasta dovedește tocmai faptul că ea nu ieșise din uz. Mancipațiunea însă, modul propriu de înstrăinare a lucrurilor *Mancipi* ieșise din uz de mai multă vreme (a se vedea *infra*, p. 355, parag. 533). Alienațiunea acestor lucruri se făcea, deci, prin simpla tradițiune, care chiar înainte de Justinian dobândise puterea de a conferi o proprietate deplină și nu numai prin simpla proprietate pretoriană (v. *infra*, p. 369, nota 1). Pentru detalii, a se vedea P. Collinet, *Le caractère oriental de la législation de Justineus*, 1912, p. 231 și urm.

427. *A cincea clasificare: genere, species. Bunuri fungibile și nefungibile; bunuri consumptibile și neconsumptibile.* Această clasificare e complexă: sunt în realitate 3 clasificări diferite, dar care, fiindcă adesea coincid sunt tratate împreună.

Când bunul era determinat numai prin categoria din care făcea parte, în genere, de exemplu grâu, un cal etc., romanii spuneau că e *un genus*. Din contră, ei spuneau că bunul e o *species* atunci când era individualizat anume. Toate imobilele erau considerate *in specie*.

Se zice că un bun e fungibil^[1] atunci când poate fi înlocuit cu altul de același gen, calitate și cantitate; spre exemplu, o pâine.

Se numesc nefungibile acele bunuri care în general nu se pot înlocui reciproc: așa sunt de obicei lucrurile considerate în specie; de exemplu, imobilele. Dar trebuie să notăm aici că e voința comună a părților care imprimă de obicei natura sa unui bun, socotindu-l fungibil sau nefungibil^[2].

^[1] Cuvântul fungibil nu este de origine romană. El a fost creat de interpreții dreptului roman după o frază a lui Paul: *res quae in genere suo functionem recipiunt* (Dig., 12, 1, 2, 1). În dreptul actual, pe lângă distincția dintre bunurile fungibile și bunurile nefungibile realizată în cuprinsul art. 543 C. civ., se discută și despre fungibilitatea lato sensu a elementelor patrimoniale, afirmându-se că elementele care compun patrimoniul sunt fungibile. Astfel, s-a afirmat că, întrucât au o valoare pecuniară, elementele patrimoniului se caracterizează prin fungibilitate, ceea ce explică și justifică teoria daunelor-interese, principiul îmbogățirii fără justă cauză (acțiunea de in rem verso), precum și subrogația reală. Tocmai datorită acestei trăsături comune, elementele patrimoniale pot fi schimbate unele cu altele, ele fiind însumate la activul sau la pasivul patrimoniului. Din această perspectivă, este nerelevantă natura bunului sau voința părților, criteriile necesare în aprecierea fungibilității stricto sensu. Ca urmare, fungibilitatea lato sensu, care poate fi denumită și fungibilitate economică, este o calitate comună tuturor elementelor patrimoniale (P.C. Vlăchide, *Repetiția principiilor de drept civil*, vol. I, Ed. Europa Nova, București, 1994, p. 37; V. Stoica, *Drept civil. Drepturile reale principale*, ed. 3, Ed. C.H. Beck, București, 2017, pp. 7 și 22-23 – n.n., A.-G.O.).

^[2] Romanii ziceau: *res quae usu consumuntur*.